

КСЕНОФОБИЯ ЯК ВИКЛИК ЕТНОПОЛІТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Аналізуються особливості поширення ксенофобії у політико-медійному дискурсі, вивчаються правові механізми боротьби з проявами ксенофобії, викриваються їх недоліки. Доведено, що нинішній рівень протидії ксенофобії в Україні не дозволяє нейтралізувати цей виклик етнополітичній безпеці.

Ключові слова: ксенофобія, дискримінація, етнополітична безпека.

Wira Jawir. Ksenofobia jako wyzwanie dla bezpieczeństwa etnopolitycznego Ukrainy.

Autor analizuje proces szerzenia się ksenofobii w dyskursie polityczno-medialnym, bada prawne mechanizmy w walce przeciwko zjawiskom ksenofobii. Udowadnia, że obecny poziom przeciwdziałania ksenofobii na Ukrainie nie pozwala na zneutralizowanie tego wyzwania dla jej bezpieczeństwa etniczno-politycznego.

Słowa kluczowe: ksenofobia, dyskryminacja, bezpieczeństwo etnopolityczne.

Вера Явір. Ксенофобия как вызов этнополитической безопасности Украины.

Анализируются особенности распространения ксенофобии в политико-медийном дискурсе, изучаются правовые механизмы борьбы с проявлениями ксенофобии, раскрываются их недостатки. Доказано, что нынешний уровень противодействия ксенофобии в Украине не позволяет нейтрализовать этот вызов этнополитической безопасности.

Ключевые слова: ксенофобия, дискриминация, этнополитическая безопасность.

Vira Yavir. Xenophobia as Ethnopolitical Safety Challenge.

The main features of xenophobia expansion in political and media discourse are analyzed. The legal mechanisms of combating xenophobia manifestations are studied, their drawbacks are detected. It has been proved, that the current level of xenophobia resistance in Ukraine doesn't allow neutralizing this ethnopolitical safety challenge.

Key words: xenophobia, discrimination, ethnopolitical safety.

Сучасні реалії свідчать про те, що поширення ксенофобії в Україні не лише не знижується, а й переходить на якісно новий рівень. Узагальнено його можна охарактеризувати як політично-медійний або рівень публічного дискурсу. Про те, що Україна програє боротьбу з ксенофобією за допомогою правових засобів на цьому рівні, свідчить хоча б той факт, що за окремими політичними силами закріпився імідж ксенофобських усередині країни і за її межами. Це визнають й самі партії, вільно і безперешкодно використовуючи ксенофобську риторіку. Це визнають і органи влади, закидаючи українським виборцям симпатії до ультраправих партій, що спекулюють ксенофобськими гаслами. Це також визнають міжнародні організації, закликаючи Україну ефективніше протидіяти ксенофобії в політиці та ЗМІ.

У четвертій Доповіді стосовно України Європейська Комісія проти расизму та нетерпимості, що функціонує при Раді Європи, вказала на необхідність докласти зусиль для притягнення до відповідальності осіб, у тому числі політиків, які поширюють ксенофобські та антисемітські гасла серед громадськості, включаючи телебачення, друковані та електронні ЗМІ [1, с. 8]. ЄКРН наполегливо рекомендувала чиновникам утримуватися від расистських та ксенофобських висловлювань. Натомість українська влада виявилася втягнутою у ксенофобський дискурс. Наприклад, прем'єр-міністр України нещодавно висловив обурення з приводу того, «як зворушливо об'єдналися проти урядового проекту розробки сланцевого газу антисемітська «Свобода», Комуністична партія України й «Батьківщина» з «Фронтом змін» [2]. У відповідь партія «Свобода» назвала главу уряду «яскравим представником ксенофобів» [3].

Спробуємо розібратися, чому ксенофобія останнім часом стала настільки поширеною і вживаною технологією в українській політиці. Довгий час феномен ксенофобії залишався незрозумілим, чужим українській політичній системі. Попередні керівники держави стверджували, що у споконвічно толерантній Україні проблем із ксенофобією

немає і бути не може. Тому злочини на ґрунті ксенофобії кваліфікувалися як завгодно, але тільки не як ксенофобські. Це було пов'язано, в першу чергу, з відсутністю всеосяжного антидискримінаційного законодавства, зокрема, з неіснуючістю антиксенофобських норм Кримінального Кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Міжнародні організації неодноразово висловлювали стурбованість тим, що в Україні расистські злочини переслідуються як звичайні або класифікуються як «хуліганство».

Мотивація правоохоронних органів зрозуміла: положення антидискримінаційного законодавства України були сформульовані таким чином, що унеможливлювали доведення факту злочину та притягнення до відповідальності. У більшості досліджень, присвячених боротьбі з ксенофобією в Україні, багаторазово вказується на проблему неможливості доведення умисності правопорушення, що підпадає під кваліфікацію ст.161 Кримінального кодексу України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань».

Тому зацікавленість у встановленні високих стандартів у переслідуванні злочинів змушує перекваліфіковувати правопорушення на ґрунті ксенофобії та расизму й направляти до суду справи у такому вигляді, який гарантує покарання та притягнення до відповідальності винних. Позитивно оцінюючи цю мету, ЄКПН все ж підкреслює хибність такої практики: «кримінально-правові положення, які ніколи не застосовуються, втрачать не тільки здатність забезпечити покарання окремих правопорушників належним чином в конкретних випадках, але й загальний стримуючий ефект» [1, с. 17]. Ізкликає використовувати антидискримінаційні норми українського законодавства, незважаючи на те, що ксенофобська складова злочину важка для доведення та вимагає збору доказів, пов'язаних із ксенофобською мотивацією.

Не останню роль в уникненні боротьби з ксенофобією з боку правоохоронних органів відіграла відсутність у них такого досвіду та наявність певних пересторог. Адже протидія ксенофобії може стати засобом у боротьбі з політичними опонентами за допомогою антидискримінаційних норм законодавства, що негативно позначиться на утвердженні демократичних цінностей в Україні, зокрема, політичного плюралізму та свободи слова. Саме через ці побоювання так довго гальмувався процес удосконалення правового забезпечення боротьби з ксенофобією. Однак спроби заборонити політичну ксенофобію, ідеологію фашизму, нацизму здійснювалися неодноразово. Відповідних законопроектів за останні 5 років вдалося нарахувати понад десять. Серед них найбільш резонансними є: проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо відповідальності за пропаганду ідей нацизму)» №2024, Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відповідальності за пропаганду фашизму, нацизму, комунізму, сексизму та інших тоталітарних політичних течій, що обмежують свободу людини» №4745-1, Проект Закону України «Про заборону пропаганди фашизму та нацизму в Україні» №5247-1. Однак усі ці документи несли загрозу плюралізму думок, політичних позицій, свободі слова та культурній різноманітності в Україні, тому були відхилені парламентом.

Тим часом прояви ксенофобії залишалися фактично безкарними. Європейська комісія проти расизму та нетерпимості неодноразово закликала Україну прийняти вичерпне антидискримінаційне законодавство, положення якого охоплювали б прояви дискримінації за усіма ознаками в різних сферах життя. Однак боротьба з ксенофобією гальмувалася і через складнощі правового регулювання етнопонаціональної сфери відносин, пов'язані з відсутністю основоположного документу — Концепції державної етнопонаціональної політики. Абсолютна більшість законодавчих ініціатив, що стосуються етнопонаціональної політики, відкладаються до прийняття Концепції, яка закладе підвалини регулювання сфери. Ця причина є головним аргументом на користь відхилення більшості законопроектів, присвячених протидії ксенофобії.

Тому українські законодавці пішли іншим шляхом боротьби з проявами ксенофобії, щоб компенсувати брак антидискримінаційних норм у законодавстві. Європа демонструє

успішний досвід протидії дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, етнічного або національного походження не лише за допомогою всеосяжних антидискримінаційних законів, а й окремими антидискримінаційними положеннями, імплементованими у закони, що стосуються всіх сфер життя. Тому останнім часом у більшості профільних законів, що приймаються Верховною Радою України, присутні норми, які забороняють дискримінацію у сфері, котра регламентується тим чи іншим нормативно-правовим актом.

Прикладом протидії ксенофобії в окремих сферах може слугувати законодавство, що стосується сфери працевлаштування, удосконалене протягом останніх двох років. Так, Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 містить ст. 11, яка передбачає право на захист від проявів дискримінації у сфері зайнятості населення. Пунктом 1 ст. 11 держава гарантує особі право на захист від будь-яких проявів дискримінації у сфері зайнятості населення за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, членства у професійних спілках або інших об'єднаннях громадян, статі, віку, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [4]. Однак яким саме чином забезпечуються ці гарантії — незрозуміло, адже законодавство України не містить каральних санкцій щодо роботодавців, які практикують ксенофобію у сфері зайнятості.

Аналогічні обмеження встановлюються щодо змісту оголошень (реклами) про вакансії (прийом та роботу) Законом України «Про рекламу» в редакції від 01.01.2013. Загальні вимоги до реклами, викладені в ст. 8 нормативно-правового акту, забороняють розміщати в рекламі твердження, які є дискримінаційними за ознаками походження людини, її соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, політичних поглядів, ставлення до релігії, за мовними ознаками, родом і характером занять, місцем проживання [5]. Але знову ж таки санкцій за розповсюдження реклами з ознаками ксенофобії та дискримінації українське законодавство не передбачає. Тому роботодавці продовжують безкарно друкувати оголошення про вакансії із зазначенням статі, віку, етнічності.

Тому, незважаючи на певні зрушення, на сучасному етапі етнонаціонального розвитку України боротьбу з ксенофобією можна охарактеризувати здебільшого, як декларативну та несистемну. Ті антидискримінаційні норми, що з'являються в українському законодавстві, не можуть ефективно працювати без напрацювання процедур їх застосування, без передбачення відповідних санкцій, що будуть застосовані в судах проти порушників антидискримінаційного законодавства. Усе це справедливо і щодо прийнятого минулого року Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Документ містить визначення дискримінації та її видів (прямої, непрямой), заборону дискримінації [6]. Однак загалом нормативно-правовий акт більше присвячений формуванню засад антидискримінаційної політики, аніж боротьбі з конкретними проявами дискримінації. Це дає можливість зробити висновок, що законодавець скоріше орієнтувався на формальне задоволення вимог ЄС, передбачених Планом дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, ніж на ефективну протидію дискримінації.

Ксенофобія залишається серйозним викликом етнополітичній безпеці України. За твердженням російського соціолога Г. Солдатової, виконуючи функцію ізоляції, ксенофобія заважає розвитку конструктивного міжкультурного діалогу, гальмує прогрес людства [7, с. 29]. Ксенофобія, незалежно від ознак, на яких вона базується, завжди стає фактором роз'єднання, розколу суспільства. Її прояви стають причиною конфліктів та протиріч, гальмуючи процес консолідації у державі. Внутрішні суперечності послаблюють таку країну, перетворюють її на джерело етнополітичної нестабільності в регіоні, роблять вразливою для втручання ззовні.

Як стверджує Н.Ціцуашвілі, у сучасному світі нівелюється різниця між внутрішніми та зовнішніми етнополітичними загрозами: нашаровуючись, вони взаємопідсилюються. Концептуалізуючи основні загрози етнополітичного характеру, дослідник окремо виділяє ксенофобію як внутрішній виклик етнополітичній безпеці України. Він стверджує,

що антиксенофобське законодавство України, що легко піддається маніпуляціям з метою уникнення відповідальності та покарання, не є дієвою перешкодою злочинам на ґрунті етнічної нетолерантності [8, с. 274]. Зростання проявів ксенофобії призводять до загострення міжетнічної напруги, виникнення міжетнічних конфліктів, що загрожує етнополітичним розколом держави. Це ускладнює підтримання стану захищеності життєво важливих інтересів людини (як представника певної етнічної групи), нації (у тому числі національних меншин, етнічних груп) і держави, за якого забезпечуються гармонійний розвиток усіх складових поліетнічного суспільства, а також своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз етнополітичного характеру.

Вільне циркулювання ксенофобських установок у політиці та медіа також призводить до послаблення міжнародного іміджу держави як етнополітично стабільної, здатної впоратися у межах етнонаціональної політики з проявами ксенофобії та дискримінації на етнічному ґрунті. Підтвердженням того, що ксенофобія стала частиною українського політичного та медійного процесу, може слугувати безперешкодна публікація ксенофобських тарасистських матеріалів у ЗМІ. Наприклад, минулого року значний резонанс викликала поява в регіональній Новій Тернопільській газеті від 25.01.2012 редакційної статті «Біля «Орнави» лилася «чорна» кров... Араби з неграми билися за наших курв». У публікації присутні всі ознаки дискримінації за ознакою етнічної належності та розпалювання міжетнічної ворожнечі: приниження студентів з Африки та Близького Сходу за кольором шкіри у вигляді емоційно негативних ксенофобськи забарвлених висловів: «чорна навала», «чорносракі гості». Стаття супроводжується ілюстраціями, які показують чорношкірих студентів у вигляді тварин (мавп) [9, с. 1]. Однак ні проти авторів статті, ні проти видання — Нової Тернопільської газети — не було порушено кримінальної справи за ст.161 Кримінального кодексу України. Подібні видання, що публікують такі матеріали, продовжують безперешкодно поширювати ксенофобію.

Українські політики також вільно використовують ксенофобську риторику і не несуть за це жодної відповідальності. Нещодавно офіційні расистсько забарвлені заяви здійснили члени партії «Свобода», яка належить до правого ідеологічного спектру. Член політради партії поставив під сумнів доцільність участі темношкірої української співачки в пісенному конкурсі Євробачення-2012 через її колір шкіри на тій підставі, що вона не є представником української культури та білої раси, тому не зможе забезпечити Україні перемогу. «Україну будуть асоціювати з іншим континентом, десь в далекій Африці», — заявив Ю. Сиротюк. Співачка безуспішно намагалася оскаржити ці заяви у суді, мотивуючи свої дії не стільки захистом власної гідності, скільки міжнародним іміджем держави. «У країні неодноразово відбувається подібне, і особливо, коли мова йде про міжнародну арену, дуже не хотілося б, щоб склалося враження, що в Україні це (расова дискримінація) нормальне явище», — заявила Гайтана [10].

Однак частота таких проявів ксенофобії вказує на те, що це явище стає нормальним для української політики, характерною ознакою політичної риторики правих партій. Нещодавно інший представник партії «Свобода», також член політради, припустився ксенофобських висловлювань щодо голлівудської актриси українського походження Міли Куніс. «Вона не українка, а жидівка за походженням... не треба її ліпити до України!» — заявив на своїй сторінці у соціальній мережі І. Мірошніченко [11]. Усі звернення до органів влади єврейської громади на знак протесту та обурення проти вживання образливих етнонімів були відхилені. Ксенофобію в Україні традиційно ігнорують, не надаючи великого значення її проявам та недооцінюючи її деструктивний потенціал.

Тим часом, згідно з соціологічними опитуваннями, українське суспільство засуджує етнічну дискримінацію як інструмент політики та політичну технологію. 65% респондентів засуджують ксенофобські висловлювання про представників інших етнічних груп, вважаючи їх морально неприйнятними, й переконані, що політики повинні нести за це відповідальність; 24,9% — вважають прояви ксенофобії абсолютно неприпустимими з моральної точки зору від

будь-якого громадянина, не лише політика, але не наполягають на встановленні покарання за ксенофобію; 4,3% — переконані, що пересічні громадяни мають право на ксенофобські заяви, але політики — ні; 5,8% вважають ксенофобські висловлювання правом будь-якого громадянина, що засноване на свободі слова [12, с. 11]. Останні дві категорії викликають певне занепокоєння. Очевидно, що така позиція є наслідком вільного циркулювання проявів ксенофобії в ЗМІ та політичних колах. Звідси в частини українців складається враження, що можливість вільно і безперешкодно ображати інших осіб за ознакою етнічного походження, раси, кольору шкіри, є найповнішим виявом плюралізму думок та свободи слова.

Індикатором неприпустимості використання ксенофобії як засобу політичної боротьби та мобілізації електорату стали не дії влади, правоохоронних органів чи судової системи України, а міжнародна реакція ззовні. Європарламент у резолюції щодо ситуації в Україні від 13 грудня 2012 року висловив стурбованість зростанням націоналістичних настроїв в Україні, відображених у проходженні до Верховної Ради України правої політичної сили «Свобода» [13]. У резолюції також зазначається, що расистські, антисемітські та ксенофобські погляди суперечать підставовим цінностям і принципам ЄС. Таким чином Європарламент закликав демократичні партії українського парламенту не взаємодіяти, не підтримувати та не формувати коаліцію з цією політичною силою.

Також Україна суттєво постраждала від іміджу ксенофобської держави під час проведення Чемпіонату Європи з футболу 2012 року. Напередодні британський телеканал ВВС транслював фільм «Stadiums of Hate» («Стадіони ненависті»), в якому намагався продемонструвати західним глядачам, що в українській футбольній спільноті немає толерантності до «того, хто небілий». Стрічка містила кадри, в яких українські футбольні вболівальники вдаються до різноманітних проявів ксенофобії та насилля щодо представників інших рас під час перегляду матчу. Колишній захисник збірної Англії С. Кемпбелл навіть закликав європейських вболівальників не їхати до України: «Залишайтеся вдома, дивіться чемпіонат по телевізору. Не варто ризикувати, тому що назад ви можете повернутися в труні!» [14]. Це призвело до поширення антиукраїнських настроїв в європейських, зокрема, у британських ЗМІ.

Органам влади України довелося докласти чимало зусиль, щоб переконати європейських уболівальників у протилежному. Українське МЗС наголосило, що в Україні набагато нижчий рівень расистських проявів, ніж у ЄС, тому залишатися вдома для вболівальників небезпечніше, ніж їхати в Україну. Офіційний Київ висловив стурбованість формуванням іміджу України як ксенофобської та расистської держави. Влада запевнила, що успішно бореться з поодинокими випадками расизму на стадіонах. МЗС назвав проблему ксенофобії в Україні надуманою і міфічною, спрямованою на дискредитацію Євро-2012, України, а також всієї Східної Європи [15].

Згодом Україні вдалося спростувати негативні стереотипи, оскільки чемпіонат відзначився високим рівнем толерантності та гостинності — жодних повідомлень про ксенофобське ставлення до іноземних уболівальників не було зафіксовано. По завершенню Євро 2012, Президент УЄФА подякував українській владі за зусилля, докладені для ідеального проведення чемпіонату [16]. М. Платіні наголосив, що Україна та Польща проявили себе як толерантні країни. Це підтвердили також заголовки європейських видань, на зразок «Може вибачимося перед Україною за расизм?» (The Daily Mirror), які спростовували негативний імідж України [17].

Фактична відсутність системної боротьби з проявами ксенофобії на політичному та правовому рівнях на підставі ефективного антидискримінаційного законодавства призвела до того, що це явище трансформувалося у виклик етнополітичній безпеці України. Ксенофобія в Україні стає елементом політики, причиною конфліктів на етнічному ґрунті та джерелом етнополітичної нестабільності. Її деструктивний потенціал навіть призвів до погіршення міжнародного іміджу України як толерантної держави.

1. *Доповідь* Європейської комісії проти расизму та нетерпимості по Україні (четвертий цикл моніторингу) / Council of Europe. – Strasbourg Cedex, 2012. – 52 с
2. *Азаров* назвав опозицію і КПУ агентами Росії, а «Свободу» – антисемітами [Електронний ресурс] // iPress.ua. – Режим доступу :
http://ipress.ua/news/azarov_nazvav_orozytsiyu_i_kpu_agentamy_rosii_17287.html.
3. «Свобода» нагадала Азарову: ми не антисеміти, у нас рейтинг зростає [Електронний ресурс] // Newsru.ua. – Режим доступу :
<http://newsru.ua/ukraine/20mar2013/neantisem.html>.
4. *Закон* України «Про зайнятість населення» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу :
<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.
5. *Закон* України «Про рекламу» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80>.
6. *Закон* України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу :
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.
7. *Солдатова Г.* Может ли другой стать другом? Тренинг по профилактике ксенофобии / Г. Солдатова, А. Макаруч. – М. : Генезис, 2006. – 256 с.
8. *Ціцуашвілі Н.* Етнополітична безпека: внутрішні виклики в умовах поліетнічності / Н. Ціцуашвілі // Політологічний вісник. – К., 2011. – Вип. 53. – С. 271–279.
9. *Біля* «Орнави» лилася «чорна» кров... Араби з неграми билися за наших курв // Нова тернопільська газета. – 2012. – 25 січня.
10. *Заява* члена Свободи про африканське коріння Гайтани викликала обурення в рядах толерантної опозиції [Електронний ресурс] // Народний оглядач. – Режим доступу :
<http://sd.org.ua/news.php?id=20749>.
11. *Свободівець* не бачить проблеми у тому, що обізвав Куніс «жидівкою» [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу :
<http://tsn.ua/politika/svobodivec-ne-bachit-problemi-u-tomu-scho-obizvav-kunis-zhidivkoyu.html>.
12. *Регіональна* толерантність, ксенофобія та права людини в Україні у 2012 році : соціологічне опитування // КМІС, 2013. – 26 с.
13. *Резолюція* Європейського Парламенту щодо ситуації в Україні, ухвалена 13 грудня 2012 р. [Електронний ресурс] / Представництво Європейського Союзу в Україні. – Режим доступу :
http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/political_relations/index_uk.htm.
14. *Расизм* на Євро-2012: экс-капитан Англии призывает фанов не ехать в Польшу и Украину [Електронний ресурс] // BBC. – Режим доступу :
http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2012/05/120528_ru_s_campbell_euro2012.shtml/.
15. *Київ* називає «дискредитацією» повідомлення про расизм в Україні [Електронний ресурс] // BBC. – Режим доступу :
http://www.bbc.co.uk/ukrainian/sport/2012/05/120529_racism_kyiv_reaction_ko.shtml.
16. *Хроніка* Євро-2012. День двадцять третій [Електронний ресурс] / Інформаційний центр «Україна 2012». – Режим доступу :
<http://ukraine2012.gov.ua/comments/55021/?print=Y>.
17. *The Daily Mirror*: То, може, вибачимось перед Україною за расизм? [Електронний ресурс] / Інформаційний центр «Україна 2012». – Режим доступу :
http://ukraine2012.gov.ua/news/182/54865/?sphrase_id=26509.